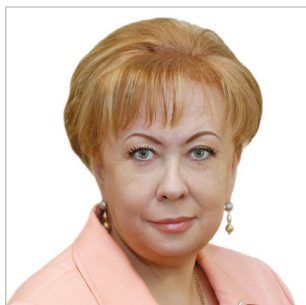

НАЦІОНАЛЬНО-ПРАВОВА СИСТЕМА:

ОПТИМІЗАЦІЯ, РЕФОРМУВАННЯ, ОНОВЛЕННЯ

Н. М. Оніщенко

завідувач відділом теорії держави і права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, заслужений юрист України

Правова система конкретного суспільства, що відображає його соціально-економічну, політичну і культурну своєрідність, є національною правовою системою. Вона визначає цілісність цієї правової системи, відображає єдність суспільства, є одним із виявів державного суверенітету держави, показником сталого правового розвитку. Вчені вказують, що національна правова система визначає своєрідність правового життя певного суспільства.

П. Рабінович наголошує, що держава практично набуває характеристики соціальної згоди, коли на меті має реалізацію прав людини на гідне життя, покладає на себе обов'язки щодо виконання значної за обсягом соціальної функції – «проведення соціальної політики, спрямованої на розробку

і здійснення системи реформ і заходів соціального захисту населення» [1, с. 374].

Існує органічна єдність демократичної, соціальної, правової держави і, беззаперечно, характеристик європейської держави. Як демократична – вона захищає права і свободи людини. Як правова – забезпечує принцип верховенства права, «якість» правового закону в законодавстві. Як соціальна – держава визнає людину найвищою соціальною цінністю. Як європейська – захищає загальнолюдські цінності, культурні надбання, зокрема, і правокультурні.

Отже, цілком зрозуміло, що правова система як втілення відповідного досягнутого рівня розвитку права повинна бути здатною для: а) виконання певних завдань; б) відтворення необхідних в даних

просторово-часових вимірах функцій; в) забезпечення необхідних умов ефективного правового регулювання.

У першу чергу, розглянемо деякі з невідкладних завдань сучасного етапу розвитку правової системи України.

У сучасних умовах зростає соціальна спрямованість правової системи як засобу формування і реалізації інтересів суб'єктів шляхом закріплення певних цілей, норм, правил поведінки.

Національна правова система поступово перетворюється на один із важливих засобів забезпечення оптимальної єдності політичної та соціальної стабільності і динамізму, збереження цілісності суспільства, взаємодії особистісного й суспільного, правового та публічного факторів, які завжди перебу-

вають у відносинах антиномії, тобто взаємопроникнення і внутрішньої суперечливості.

Правова система соціальної правової держави покликана: 1) не перешкоджати розвитку громадянського суспільства, перетворюючи його в активне і впливове; 2) слугувати підтриманню оптимального співвідношення між прибутками працездатної частини суспільства та непрацездатними громадянами (актуальне питання – сучасне пенсійне законодавство); 3) забезпечувати надання адресної соціальної підтримки учасникам АТО, членам їхніх сімей, дітям-інвалідам, дітям, позбавленим батьківського піклування, дітям-сиротам тощо;

4) сприяти скороченню та обмеженню масштабів зубожіння; стримуванню безробіття; 5) забезпеченню прожиткового мінімуму громадян. Це неодноразово підкреслювали науковці [2, с. 52-59].

Завдання правової системи в умовах демократичної соціально-правової держави зазнають впливу соціально-економічних, політико-моральних, етнонаціональних факторів. При цьому зростає їх соціальний зміст, спрямований на зміцнення групової, міжгрупової соціальної взаємодії людей з приводу реалізації своїх інтересів. Зазначені функції покликані забезпечувати існування, а інколи – і виживання самого суспільства, реалізацію прав і свобод людини і громадянина [3, с. 149-156].

Суттєвий вплив на функціонування правової системи здійснюють такі загальносоціальні завдання, як: а) гарантування національної безпеки, боротьба з агресією з боку РФ, ліквідація наслідків цієї агресії; б) реалізації соціальних програм, спрямованих на підтримання охорони здоров'я, соціальне забезпечення непрацездатних тощо, захист та охорона прав дитини [4, с. 56-85].

Правова система сприяє вирішенню етнонаціональних завдань, що поставлені перед суспільством,

які спрямовані на збереження і розвиток традицій, самого існування національної культури, мови, саможитності та відтворення етносу.

Значний вплив на завдання правової системи справляє науково-технічний розвиток всієї цивілізації. Держава підтримує науку, освіту, культуру, використовує їх результати, сприяє розвитку і забезпеченню інтелектуального потенціалу суспільства, гарантує інтелектуальний розвиток кожної особистості [5, с. 165-174].

Одночасно вона вживає заходів до обмеження небезпеки, яка виникає від неконтрольованої появи та використання сучасних науково-технічних досягнень (наприклад, досвід по клонуванню людської істоти).

В цьому контексті однією з найактуальніших тем нашого правового простору залишаються проблеми, пов'язані з правом на охорону здоров'я, рівним доступом кожного до належного медичного обслуговування. У статті 1 Загальної декларації прав людини вписано, що «всі люди народжуються вільними і рівними в своїй гідності і правах». Саме питання рівності, яке було предметом багатьох наукових дискусій і політичних полемік, може розглядатись з багатьох точок зору. Принаймні у нашому суспільстві сьогодні найважливішими вимірами є: 1) рівність усіх перед законом, рівність у процедурах, тобто юридична рівність, в тому числі щодо забезпечення права на охорону здоров'я та 2) хоча б відносна рівність матеріальних благ в умовах існування – тобто економічна рівність.

Саме належний рівень матеріального забезпечення, як складова економічної рівності, є показником гарантування можливостей для кожного індивіда в сфері охорони здоров'я. Показовими в цьому ракурсі є юридичні й економічні заходи, що проводяться сьогодні в ЄС. Зокрема, слід звернути

увагу на таке право людини, як її цілісність – нове особистісне право, необхідність якого викликана науково-технічним прогресом, особливо в сфері медицини і біологічної науки (ст. 2 Хартії ЄС про основні права 2000 р.). Це право включає поінформованість і згоду людини щодо застосування медичних препаратів, процедур, а також інших заходів у межах медицини і біології. Одним із трактувань цього розгляду є право людини на якісні медичні препарати. Так, на жаль, сьогодні в Україні ще непоодинокі випадки продажу в аптечних мережах та кіосках ліків з невеликим терміном дії, «терміноне придатних» пігулок або щеплень з простроченими вакцинами.

Вважаємо за необхідне удосконалити діюче законодавство України (Закони України «Про лікарські засоби, «Основи законодавства України про охорону здоров'я») в контексті контролю за продажем неякісних лікарських засобів, що, безумовно, буде сприяти позитивним зрушенням в оновленні правової системи [6].

Для вирішення цих завдань необхідна законодавча база, у тому числі прийняття законів, спрямованих на залучення та ефективне використання іноземних інвестицій та ресурсів, інноваційних технологій, управлінського досвіду, розвитку такого напрямку, як грантологія.

Роль правової системи в умовах сучасної держави визначається також необхідністю забезпечення самовизначення особи, її розвитку та соціалізації. При цьому право виступає як об'єктивно можливий масштаб соціальної свободи, як об'єкт і чинник реформаторських змін, що стимулює творчу активність, самосвідомість людини, гарантує визнання суспільством того, що кожний індивід народжується вільним і рівним з іншими, а верховенство права розглядається як соціальний феномен, який обумовлює невід'ємні права людини

і громадянина на свободу, рівність, справедливість, гідне життя, повагу і недоторканність [7, с. 35].

Основне завдання правової системи – створювати чітко визначену, нормативну, стабільну основу для всього комплексу суспільних відносин, у тому числі і для їх динаміки.

В умовах демократичної, соціальної, правової держави, яка визначила свій європейський вибір, реалізується сфера правового регулювання, сукупність суспільних відносин, яку можливо і необхідно упорядковувати за допомогою права і правових засобів. Основним напрямом правового регулювання в цих умовах є: а) закріплення і охорона нових суспільних відносин; б) забезпечення сприятливих умов і засобів існування індивідів; в) реалізація і правовий захист життєво важливих потреб, інтересів людей і соціальних спільностей; г) заборона певних суспільних відносин і поведінки (заснування комерційних банків та інших комерційних структур посадовими особами, робітниками правоохоронних органів та їх родичами (активізація діяльності НАБУ, НАЗК тощо в цих напрямках); г) сприяння (за допомогою нових законів) виникненню і функціонуванню нових відносин і суспільних явищ; д) розвиток правового світогляду та удосконалення правової ідеології.

Регулятивний вплив національної правової системи в контексті реалізації її основних функцій

Важливе значення для проведення сучасних державних та правових реформ відіграють функції, притаманні правовій системі як явищу соціальної дійсності.

Наукове дослідження правової системи передбачає вивчення не тільки її статичності, а й динаміки, того, як вона функціонує, змінюється, як виконує своє соціальне призначення. Зрозуміло, що виділення статичних чи динамічних компонентів правової системи має суто теоретичний характер, адже вони

перебувають у тісному взаємозв'язку і відокремлено, без взаємодії втрачають свої якісні характеристики.

Функціонування національної правової системи залежить від усієї сукупності суспільних відносин, економічних, політичних, соціальних та духовних факторів. Термін «функціонування правової системи» відображає її дію в соціальній системі. Дати функціональну характеристику правової системи означає визначити й описати способи її дії, шляхи і форми впливу на суспільні відносини. Стабільність, динамізм і системність суспільних відносин є необхідними умовами прогресу суспільства.

Нинішній період розвитку суспільства України потребує ефективною реалізації інтеграційної, організаційної, регулятивної, охоронної та інших функцій правової системи.

Функції правової системи в умовах демократичної, соціально-правової держави зазнають впливу соціально-економічних, політико-моральних, етнонаціональних факторів.

У соціально-економічній сфері національна правова система здійснює дві взаємопов'язані функції: 1) сприяє економічному розвитку і максимальній активності (зайнятості) населення; 2) забезпечує соціально виправданий рівень споживання, сприяє сучасним уявленням про загальнолюдську гідність.

В умовах розвитку ринкових відносин особливого значення набуває функція правової системи по забезпеченню соціальної захищеності населення, боротьба з безробіттям, розвитку соціального партнерства, створення надійних механізмів захисту прав і свобод людини і громадянина, впровадженню гендерних правовідносин.

Сутністю гарантій основних прав і свобод людини і громадянина є умови, які повинна створити держава для їх реалізації.

Дерегуляція не повинна означати послаблення ролі держави і права у подоланні кризового стану, забезпеченні стабілізації фінансів, зміцненні курсу гривні, створення стимулів підприємницької діяльності, проведення оптимальної податкової політики, протистояння намірам фінансово-промислових структур «підмінити» державні інтереси своїми клановими, що призводить до зростання тіньової економіки, лобювання законів, які мають антисоціальну спрямованість тощо.

Здійснення завдань та функцій демократичної, соціальної, правової держави передбачає створення і використання надійних юридичних механізмів реалізації свободи, рівності і справедливості з урахуванням неможливості існування абсолютної необмеженої свободи та абсолютної рівності. Ці механізми мають визначити оптимальне співвідношення державних, правових, економічних складових регулювання та саморегулювання суспільних процесів, регулювання також перерозподілу матеріальних ресурсів для забезпечення певного, наявного в державі рівня життя, сприяти зниженню соціальної напруги.

За допомогою механізму правового регулювання відносини між суб'єктами набувають певної правової форми. Саме через норми права держава встановлює міру можливої та дозволеної поведінки людей.

Регулятивна функція національної правової системи соціально-правової держави спрямована на забезпечення взаємодії індивідуального і колективного, приватного і публічного чинників, які завжди не тільки знаходяться в відносинах взаємозалежності, а й суперечливості, бо кожний з них окремо є потенційно внутрішньо суперечливим. Відомо, що не тільки права і публічні інтереси є суперечливими за своєю соціально-ідеологічною природою, будь-яка соціальна

група, а в цілому і суспільство не є однорідним за своїм складом та утворенням [8, с. 53-63].

Регулятивний вплив національної правової системи демократичної соціально-правової європейської держави охоплює всі сторони управління соціальними процесами – від регуляції окремих актів поведінки до координації всіх видів суспільно корисної діяльності шляхом використання економічних стимулів, упровадження найбільш досконалих систем управління, змін умов праці та побуту та ін. На поліпшення змісту процесу законотворення в економічній сфері впливають такі чинники, як удосконалення на основі Конституції системи юридичних гарантій прав та свобод людини у сфері підприємництва, забезпечення рівного захисту прав суб'єктів різних форм власності, всебічне державне сприяння функціонуванню нових форм господарювання, розвиток і удосконалення вже діючих тощо. Ринковий механізм виробництва здатний функціонувати лише за наявності стабільного правового простору соціально-економічних і політичних відносин.

Стосовно ринкової економіки основними функціями правової системи є регулятивна (закріплення реалій, що склалися в економіці) та охоронна. В цьому зв'язку виділяються певні напрями в використанні правових форм – встановлення цілей економічного розвитку. Ринкові відносини не можна «насаджувати» зверху законодавчими чи адміністративними заходами. Щодо останніх можна розраховувати на ефективність лише там, де вони знімають перепони на шляху до ринку, створюють додаткові економічні стимули; визначають необхідність додержання конституційних вимог про рівність усіх форм власності; про захист прав споживачів; визначення кола суб'єктів ринкових відносин, поліпшення реєстраційної діяль-

ності компетентних державних органів; законне притягнення до відповідальності суб'єктів за порушення правових актів у сфері підприємницької діяльності; нормативне забезпечення регулятивної діяльності держави в економічно-соціальній сфері товарного виробництва, організації інвестування, субсидій, дотацій, оренди, банківської справи, валютних операцій, податкової політики тощо; регламентацію порядку вирішення позовів та суперечок; відновлення порушеного стану та відшкодування збитків.

Регулятивна функція правової системи демократичної, соціально-правової держави спрямована на два відносно самостійних, але взаємопов'язаних явища – індивідуальні права, свободи та на публічні інтереси суспільства. В умовах розвитку ринкових відносин, процес державно-правового регулювання має виходити з підтримання балансу між приватноправовим і публічно-правовим методами, з необхідності їх розмежування і взаємодії. Правове регулювання ринкових відносин має на меті, зокрема, упорядкування діяльності суб'єктів підприємництва, припинення процесів зловживання правами і свободами людини і громадянина як з боку окремих підприємців, так і з боку самої держави [9, с. 87-110].

Механізм забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи як прояв удосконалення функцій національної правової системи

Сучасні правознавці вказують, що одним із основних завдань соціальної держави є забезпечення гідного існування. Без цього соціальна держава вимушена боротися з бідністю. Оскільки виробництво і розподіл організовані за принципом ринкової економіки, держава в різних формах несе відповідальність за їх ефективність, зокрема, за: а) гарантії росту виробництва, участь у ньому всіх працездатних осіб (тобто повна за-

йнятність); б) пом'якшення наслідків нестабільності та кризових проявів (регулювання цін, кон'юнктурна політика); в) зняття внутрішньої напруги в регіонах і між окремими сферами життя та групами людей. Нагадаємо, що сьогодні мінімальна заробітна плата становить 3200 грн.

У системі правового регулювання діюче публічне право має поєднуватися з приватним правом щодо виконання своїх організаційно-правових функцій відносно прав і свобод особи [10, с. 49-93].

Незважаючи на проголошені Конституцією України людський вимір права (ст. ст. 3, 21-24 тощо), фактичне становище особи сьогодні не відповідає цим ідеалам і перспективам.

Особливе занепокоєння викликають розбалансованість економіки, вкрай деформована структура виробництва, спотворена за своїм змістом система відносин власності, певна частина яких базується на тінювих, корумпованих засадах. Існує реальна перспектива закріплення цих небезпечних явищ, особливо в умовах жорсткої зовнішньої інтервенції з боку РФ.

Одним із негативних наслідків реформ в Україні, що проводилися імпульсивно, без необхідного наукового обґрунтування, стало обвальне падіння виробництва, закриття та банкрутство підприємств, катастрофічне збільшення дефіциту бюджету, занепад соціальної сфери, внаслідок чого спостерігається масове зубожіння народу.

У зв'язку з чим Україна сьогодні визначається як країна, де, відповідно, не захищені основоположні права.

Механізм забезпечення прав і свобод особи виступає структурованим, складним, цілісним явищем національної правової системи.

За змістом гарантії основних прав і свобод – це система заходів, які спрямовані на їх реалізацію (органи охорони здоров'я, відповідного соціального забезпечен-

ня тощо) в усіх сферах життєдіяльності людини.

За формою гарантій основних прав і свобод – це передбачені Конституцією і законами форми (в тому числі правові) захисту основних прав і свобод. Пріоритетним видом юридичних гарантій є нормативно-правові, під якими слід розуміти систему норм по реалізації основних прав та свобод людини і громадянина. Нормативно-правові гарантії включають в себе норми – принципи, юридичні обов'язки і юридичну відповідальність [11, с. 45].

Складовою нормативно-правових гарантій є юридична відповідальність за порушення основних прав, свобод та законних інтересів людини.

Також видом юридичних гарантій, як зазначають науковці, є організаційно-правові чи інституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина: закріплена в правових актах діяльність державних органів та громадських організацій по забезпеченню, ре-

алізації та охороні основних прав і свобод людини і громадянина.

При цьому слід враховувати, що основні права мають передумовою свого існування, з одного боку, наявність держави, яка їх гарантує і захищає, з другого – баланс саме цієї держави та розвинутого громадянського суспільства.

На думку дослідників-державознавців, з цієї дилеми може бути тільки один висновок: провести тонке, диференційоване розмежування між сферою захисту основних прав і їх обмеженням. Держава повинна захищати свободу індивіда за умови, що гарантується достатній захист публічних інтересів [12, с. 482-499].

Специфічною юридичною гарантією прав і свобод людини і громадянина є ефективність функціонування, високий ступінь цілісності правової системи, в яку включений інститут прав людини [13, с. 60-70].

Проте нормативно-правові засоби забезпечення прав і свобод людини та громадянина самі по собі не можуть створювати

фактичні умови для використання кожним своїх прав і свобод. Гарантування прав і свобод не може бути достатньо ефективним за відсутності належних соціально-економічних, політичних, культурних та інших умов, які визначають дієвість, сутність, конструктив юридичного забезпечення прав і свобод особи.

Досвід розвинутих європейських країн свідчить, що в них відбувається постійний процес удосконалення комплексу заходів правового, соціально-економічного, політичного, організаційного і виховного характеру, метою яких є створення належних умов для реалізації, охорони і захисту прав і свобод особи в умовах функціонування впливового громадянського суспільства.

Проблема реалізації прав, свобод і обов'язків тісно пов'язана з політичним, економічним, культурним станом суспільства, станом його духовності, консолідованості, розвитку політичної, правової і мовної культур. ■

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Рабінович П. М. Соціальна держава // Мала енциклопедія державотворення. – К. : Генеза, Довіра, 1996. – С. 374.
2. Порівняльне правознавство : підруч. / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Біля-Сабодаж. За заг. ред. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2012. – С. 52-59.
3. *Bioprawo. Filozofia prawa w pytaniach i odpowiedziach / Pod redakcia Gezrego Zajadto I Kamila Zeidlero.* – Warszawa, Kehexisnexis, 2013. – P. 149-156.
4. Концепція забезпечення і захисту прав дитини в Україні. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. – С. 56-85.
5. Тімуш І. С. Інтегральний погляд на право. – К., Атіка, 2009. – С. 165-174.
6. Експерт рассказала об опасности просроченных лекарств [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://112.ua/obshchestvo/ekspert-rasskazala-ob-opasnosti-prosrochennyh-lekarstv-361725.html>
7. Jolanta Jablonska-Bonca. *Ontroletion to law.* – Warszawa, LexisNexis, 2008. – P. 35.
8. Петришин О. До проблеми соціалізації юридичних знань. Про українське право // Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – К. : Грамота, 2010. – Чис. IV. – С. 53-63.

9. Концепція удосконалення Інституту юридичної відповідальності держав перед громадянським суспільством та особою в Україні. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. – С. 87-110.
10. The special grouping of the Human Rights of Women, Children, Handicapped and Eldery. Ronald C. Great Britain, 2001. – P. 49-93.
11. Мала енциклопедія теорії держави і права / За заг. ред. Ю. Л. Бошицького. – К. : Вид-во Європейського університету, 2010. – С. 45.
12. Кревельд Мартин ван. Расцвет и упадок государства / [Пер. с англ.] ; под ред. Ю. Кузнецова и А. Макеева. – М. : ИРИСЭН, 2006. – С. 488- 499.
13. Лобойко Л., Шило О. Концепція судового права у контексті судового захисту прав і свобод. – Право України. – 2015. – №3. – С. 60-70.

НАЦІОНАЛЬНО-ПРАВОВА СИСТЕМА: ОПТИМІЗАЦІЯ, РЕФОРМУВАННЯ, ОНОВЛЕННЯ

Н. М. Оніщенко

Стаття присвячена проблемам реформування та оновлення національної правової системи. Особливу увагу в цьому контексті присвячено сучасним завданням та функціям правової системи, а також ролі балансу держави та громадянського суспільства в означених процесах.

Ключові слова: правова система, національна правова система, задачі правової системи, держава, громадянське суспільство.

Стаття надійшла до редакції: 6.03.2017.

НАЦИОНАЛЬНО-ПРАВОВАЯ СИСТЕМА: ОПТИМИЗАЦИЯ, РЕФОРМИРОВАНИЕ, ОБНОВЛЕНИЕ

Н. Н. Оніщенко

Статья посвящена проблемам реформирования и обновления национальной правовой системы. Особое внимание в этом контексте посвящено современным задачам и функциям правовой системы, а также роли баланса государства и гражданского общества в указанных процессах.

Ключевые слова: правовая система, национальная правова система, задачи правовой системы, государство, гражданское общество.

Получено: 6.03.2017.